

AUÑIÓS

Nº 21

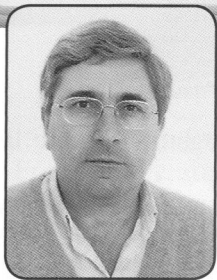
MAIO 2016

ASOCIACION CULTURAL

Pineiróns

PESQUEIRAS E ACTIVIDADE MARINEIRA NO FONDO DA AROUSA

Por: Francisco Calo Lourido

Cando andaba a barallar, entre varios, o tema para este artigo, escoito que se viña de abrir a temporada de pesca da lamprea nos escasos ríos nos que aínda pode resultar produtiva e nos que a Xunta de Galicia autoriza a súa explotación. Considerando que ao Grove, porto que abre a ría da Arousa polo sur e domicilio de *Aunios*, xa lle teño dedicado varios artigos, ocórreseme que talvez puidera ser dalgún interese facer unha referencia histórica aos primeiros lugares nos que as augas doces do Ulla se mesturan coas salobres da ría e onde, xa desde a Idade Media, temos noticia de actividade pesqueira complementaria da agrícola.

Nun dos capiteis do Pazo de Xelmírez (s. XII) hai labrada unha empanada que, para a desbordante imaxinación de Cunqueiro, tiña que ser necesariamente de lamprea, considerando que o bispo do que toma o nome posiblemente nacera nas Torres de Oeste, onde xa principia o mar da Arousa; e o padronés Cela, nun artigo sobre Prisciliano, barroco en datos e entre literario e científico, remata dicindo que o noso heresiarca “Se alimentó de dudas e ilusiones, de lacón con grelos (y lo que es más curioso, sin incumplir su dieta vegetariana), de nécoras de la isla de Cortegada, de centollas de Sálvora y de lampreas de las pesqueiras de Herbón –los pimientos tardarían aún once siglos en acostumbrarse a nuestras brétemas, a nuestro orballo y a nuestro vento mareiro” (Cela, 1982: 123). Na *Historia Compostelana* aparecen xa referencias a lampreas, moi posiblemente extraídas do Ulla, sendo abondosas as citas nas *Ordenanzas de Padrón* de 1241 (Cfr. Vázquez, 1962: 2). Nos *Foros Romanceados* de Padrón lemos: “otrosy, de todos los canaes (pesqueras) que están en la villa ata encima del Lapido, de todo quanto y ouier de cinco quinoes (partes) vno, et demas en cada canal vna noche, qual el arçobispo escoger cada año. Et desto ha el cabildo la meytad, saluo que el arçobispo ha de aver do canal de Eruon, que he vuestra heredad las duas quintas de todo para sienpre. Et ha de aver mas do canal de Areas de tres Redes que y son duas quintas de cada vna, saluo de los canales de los caualleros” (López Ferreiro, 1895: 507). Aínda hoxe se segue a traballar no tramo entre Areas e As Vellas, funcionando as pesqueiras de Areas, Vellas, O Canal, o Prateado, A Trapa e Coqueiro.

Ímonos deter nós nunha documentación moito máis recente, no *Catastro do Marques da Ensenada*, feito nas fins do ano 1752.

Todo o territorio do fondo de saco da ría formaba a xurisdición de Padrón, pertencente ao arcebispado de Santiago, e os lugares que agora me interesan, por seren os que tiñan unha certa actividade pesqueira, son a propia vila de Padrón, Herbón, Pontecesures, Requeixo e Campaña. Logo, continuando pola banda Pontevedresa, temos que chegar ata Carril para ver unha comunidade con importancia pesqueira, xa que en Louro só había dúas barcas de pasaxe, e en Bamio unicamente se menciona un mariñeiro que traballaba como oleiro (lembramos alí o lugar chamado Campanario ou Louceiros, nome indicativo do traballo cerámico que se facía) e que tiña un barco no que transportaba, xunto cun fillo, materiais, supoño que arxila da zona de Dena, para o obradoiro. Non figura na documentación que amais realizase labores de pesca.

Principiando polo máis interior, no curso baixo do Ulla, está Herbón, freguesía que, estendéndose polas dúas marxes do río, pertence hoxe á provincia da Coruña. Neste lugar, o mesmo ca hoxe, temos, segundo o Catastro, varias pesqueiras ou pescos de lamprea, construcións pétreas que, desde as beiras, penetran no río, obstaculizando as augas, que se ven obrigadas a escoar por unhas bocas, chamadas no Catastro “vocarones”, nas que se arman unhas redes chamadas cangallas. Por non ser este un traballo etnográfico, remito á bibliografía selecta para as descrições de aparellos, xeito de empregalos e variantes nos distintos ríos. Podo engadir que botei un verán axudando a unha colega portuguesa a estudar e cartografar os pescos (amais de curiosos muíños desmontables, folóns, etc.) do río Támega ao seu paso polo concello de Penafiel antes de que ficasen no fondo dun encoro. No verán seguinte, o traballo, máis descansado, foi de entrevistas cos ribeirás e propietarios de pescos, barcas e artes. Na publicación consta o seguinte: “Compañeiros de muitas dezenas de quilómetros feitos a pé, pela margem do rio, foram Francisco Calo Lourido, Adelaide Recarey e Silvestre Lacerda, juntamente com cinco jovens do projecto OTL.” (Soeiro, 1987/88, 96).

A relación feita para o Catastro por D. Francisco Mariño Sarmiento, “Abogado dela Real Audiencia deeste Reino y subdelegado deMarina enel Puerto dePadrón, Zesures y agregados”, con data 15 de setembro de 1752, está chea de confusións, mesturando individuos de diferentes freguesías, polo que non resulta doado saber onde traballaban realmente. Aparecen aquí os mariñeiros matriculados e o número de barcos, lanchas e dornas, Sospeito que a verba dorna, que figura por toda a costa pontevedresa ata o Miño, debería servir para nomear xenericamente calquera embarcación pequena e, seguramente, de fondo chan. Dentro do río non serían moi manexables as actuais dornas e, cando miramos a documentación de Baiona ou da Guarda nunca aparecen as gamelas, que son as que alí existen, e sempre se fala de dornas. Contrastan a lista do subdelegado uns peritos da zona: “Enla villa deel Padron aveinte ytres delmes deseptiembre año demill setecientos cinquenta ydos estando presentes...” os mariñeiros Domingo Antonio García e Francisco Castromán, veciños de Requeixo,

mais Alberto Devesa e Manuel Pesado, veciños de Campaña, que contestan á pregunta 37 do Interrogatorio “sobre las utilidades de embarcaciones Lanchas Dornas y Quiñones decada Marinero”.

Hai dúas barcas de pasaxe. Unha delas é propiedade de don Pedro de Otero, veciño de “Villanueva”. Corre con ela, como barqueiro, Juan Miguens (máis adiante chámalle Juan Buceta Míguez) e calcúlase que gañará ao ano 200 reais de vellón. A outra pertence a don Antonio de España, veciño da Coruña, e está patroneada por Domingo Antonio Chacón. Calcúlanselle 50 reais de vellón ao ano. Só por comparar, direi que o Subdelegado de Mariña gañaba 3 650 reais polo cargo e 1 100 como avogado.

Existen 4 dornas. Inés Paizal, viúva, ten dorna e media, a outra media é de Pablo González; Domingo Chacón e Alonso Fernández teñen cadansúa. Faise constar que estas catro dornas, malia seren os donos forasteiros, neste caso, de Herbón, “sehallan en el termino” de Requeixo. Unicamente andan ao mar seis matriculados.

Sete son as pesqueiras para lamprea que figuran en Herbón, sendo a de maior número de bocas, nove, a de Areas, cada unha delas dividida en cinco partes, facendo un total de 45 quiñóns. Calculóuselle a cada un deles unha rendibilidade anual de 25 reais de vellón. Dezasete quintas partes pertencen ao cabido de Padrón. Once quintas partes son de Juan López e consortes, desta mesma freguesía. Pablo González, tamén de Herbón, ten dúas quintas partes, o mesmo que outro veciño, Juan Fontenla; o cabido de Santiago ten dúas quintas partes e media, e o “Marques de Bendaña” ten dez quintas partes e media.

A pesqueira de Morono de Abaixo e de Arriba, ou La Morona, como se di noutros parágrafos, recibe o nome do lugar de Morono desta freguesía de Herbón. Aquí só hai catro partes e a cada unha regúlanselle 130 reais de vellón. A metade da pesqueira pertence a don Antonio de España, a quen se lle calculan polo conxunto 330 reais de vellón. Dona Maria Francisca Deza, veciña da vila de Padrón, posee unha cuarta parte, pola que lle corresponden 115 reais de vellón, e don Francisco Valenzuela, veciño de Santiago, recibe a mesma cantidade por outra cuarta parte.

A pesqueira A Trapa ten 5 “bocarones” repartidos en cinco quintas partes cada un, ás que se lles regulan 12 reais e medio por ser de pesca tardía e de pouca produción. Son propietarios o cabido de Santiago, Francisco Caramés, veciño desta freguesía, Benito de Ths (?) e consortes, tamén da freguesía e o Marqués de Bendaña.

A pesqueira O Ribeiro Vello ten catro bocas divididas en catro partes cada unha. Regúlase a cada cuarto 62 e medio reais de vellón. Son os seus propietarios: Juan López, o cabido de Santiago, Francisco Rajoy e consortes, veciños da freguesía, Francisco Padín, tamén veciño, e don Ignacio Salvador, tamén da freguesía.

A pesqueira Traxeito (“traxeto ou Trajeito”) ten catro bocas divididas en cinco partes cada unha. Por ser o primeiro dos pescos, calcúlanse a cada quinto 120 reais de vellón. Son os propietarios: o cabido de Santiago, o citado Francisco Rajoy e consortes, e o tamén citado Marqués de Bendaña (veciño de Santiago).

A pesqueira O Canal ten cinco bocas, divididas en cinco partes e a cada unha destas regúlanselle 50 reais. O cabido de Padrón ten unha boca enteira, percibindo 645 reais ao ano por esta, mais o que lle corresponde da de Areas. Don Antonio de España ten dúas bocas, outra é de Francisco Padín e a restante de don Ignacio Salvador.

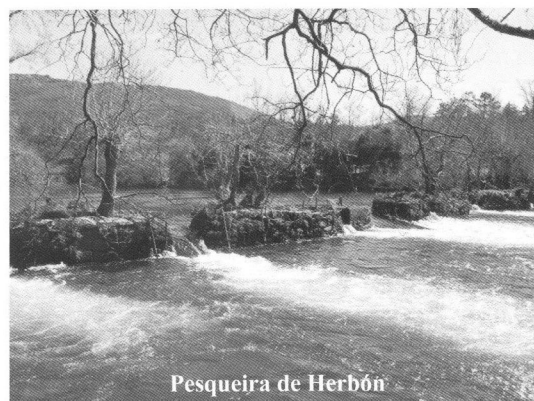
A pesqueira As Vellas ten catro “boquerones”, divididos en cinco partes. A cada unha destas regúlanselle 50 reais de vellón. Son os propietarios: Juan López, a quen se lle calculan 632 reais ao ano polo que ten nesta pesqueira máis o correspondente ás de Areas e Ribeiro Vello, o cabido de Santiago, ao que se lle calculan 241 reais de vellón ao ano por todas as partes que ten nas pesqueiras, o Marqués de Bendaña, ao que se lle calculan, por todo o que ten nas pesqueiras, 458 reais e 25 maravedís de vellón ao ano e Domingo Bentón e consortes, desta freguesía, aos que lles calculan 50 reais. Teñen tamén parte nesta pesqueira o cabido de Padrón e don Diego Ballesteros, veciño “desan Julian de Layño”).

Vemos que a propiedade estaba enormemente subdividida. Non puxen máis detalles, porque o escribán foi moi pouco coidadoso e non cadran as cantidades de cada un, segundo o número de partes de bocas que ten.

No referido a Padrón figuran embarcacións e mariñeiros, sen que quede moi claro se vivían na propia vila ou no que hoxe é Pontecesures, inclínandome eu por esta segunda posibilidade, considerando a súa importancia xa desde época romana e nos tempos de Xelmírez. Hai tamén confusión entre Pontecesures e Requeixo, hoxe o mesmo concello.

O mesmo que en Herbón, temos aquí outras dúas lanchas de pasaxe. Cada unha delas é de cinco propietarios a partes iguais. Calculan a cada unha destas lanchas 1½ quiñón (cada quiñón son 2 reais) e a cada mariñeiro corresponde 1 quiñón. Traballan 6 meses ao ano.

Hai 4 barcos grandes. Os seus propietarios son: Miguel Vazquez (½), don Manuel de Lago, veciño de Santiago (½), José Pesado (1/5), Andrés González (1/5) e navega nela co seu fillo Miguel González, Domingo Antonio Trasande (1/5), José Gabriel Devesa (1/5), Pedro González (1/5), Pedro Pose (1/5), Felipe Limérez (1/5), José Rial (1/5), Matías de Montes

Pesqueira de Herbón

(1/5), Francisco Pesado (1/5), Domingo Vilar (1/5), Amaro de Castro (1/5), José Fernández (labrador) (1/5), Francisco Rial e Francisco Pereira, veciños de Requeixo, (1/5 cada un). Todos os citados navegan nos respectivos barcos, excepto don Manuel de Lago e o labrador José Fernández. “Regulan a cada quiñón del Barco grande poreostos no hacer otro viage mas dela conducción de sal alos Alfolíes Generos, y Texa, adistintas partes delas Rias circunvecinas, aesta oncerealesv(ello)n al día, yad(ic)ho varco leregulan dos quiñones y m(edi)o escluso el quiñón deldueño queesto importa veinte y siete Reales y medio ytrabaxarán d(ic)hos Barcos grandes seis meses del año y el quiñón deldueño son otros oncer(eale)s v(elló)n”.

Hai un total de 11 dornas (8 delas para pescar lamprea exclusivamente). Regulan a cada dorna de pescar 2 quiñóns e cada tripulante percibe 1 quiñón. Cada quiñón son 2 reais e pescan 6 meses ao ano “pornotener Cerco yersolo pesca deventura”. Das 11 dornas, 8 dedícanse exclusivamente á pesca da lamprea, polo que só traballan “eneltiempo de Quarentena”, é dicir, nestes meses primeiros do ano. Regúlanlles, nese tempo, 32 reais a cada un, incluíndo 16 reais por dorna e aparellos. Hai 14 mariñeiros que non teñen embarcación nin parte dela, así como 2 incapaces e maiores de idade.

Voitiróns a secar en Arcade

Este ano 2016, hai unhas 20 embarcacións de mariñeiros, de “valeiros”, de Rianxo, Carril e Pontecesures con permiso para traballar, desde o 5 de xaneiro, cun aparello chamado voitirón, empregado tamén para a pesca da anguía e semellante ao dos naseiros de Pontesampaio e Arcade.

O verdadeiro porto pesqueiro da zona era San Xulián de Requeixo, onde había unha lancha de pasaxe e un barco grande para transporte de sal, tella, etc. polos portos da Arousa e polas rías veciñas. Había tamén 41 dornas dos propios veciños ($\frac{1}{3}$ dunha delas era dun mariñeiro de Campaña). A estas 41 dornas hai que engadir 4 máis de Herbón e 2 de Campaña (hoxe freguesía de Valga), que tiñan a base en Requeixo. Tamén en Campaña había 8 mariñeiros sen propiedade e 2 incapaces e maiores de idade.

Do “Asento Persoal de Leigos” de Requeixo tomamos o relatorio de cabos de casa, co número de membros da súa familia. O total de xefes de familia era de 95, dos cales 72 só se dedicaban ao mar. O número de membros destas familias mariñeiras era de 367. Había tamén un carpinteiro de ribeira ou calafate e 23 matriculados que non andaban ao mar. De todo isto podemos deducir a importancia pesqueira deste porto en 1752.

En Santa Columba de Louro, hoxe do concello de Valga, só había 2 barcas de pasaxe, sen actividade pesqueira, e a partires de aí, conforme nos introducimos na ría pola costa de Catoira, desaparece toda referencia á pesca e ás embarcacións -agás a cita de Bamio para transporte privado de material- ata chegar ao porto de Carril, onde xa hai unha grande actividade haliéutica. Pola banda norte, en Isorna, cita o Catastro 7 matriculados “todos barqueiros”, mais non di cantos barcos había; seguindo cara fóra, temos en Leiro 2 barcas de pasaxe e un total de 6 mariñeiros, sendo preciso chegar ata Rianxo para atopar unha poboación realmente mariñeira na costa coruñesa.

Bibliografía:

- AHPP.: Catastro do Marqués de Ensenada. Caixas: 576, 559, 605 e 624B.
- CAAMAÑO SUÁREZ, Manuel (2003): *As Construcións da Arquitectura Popular Patrimonio Etnográfico de Galicia*. Consello Galego de Colexios de Aparelladores e Arquitectos Técnicos. Santiago de Compostela.
- CALO LOURIDO, Francisco (1998): “As artes de pesca marítimas e fluviais”. In González Reboredo, X. M. (Coord.): *Galicia Antropoloxía*. Vol. XXV. Hércules de Edicións, S. A. A Coruña, pp. 149-221.
- CELA, Camilo José (1982): “Mi paisano, amigo, colega y correligionario Prisciliano”. In *Prisciliano y el Priscilianismo*. Monografías de Los Cuadernos del Norte. Caja de Ahorros de Asturias, Oviedo, pp. 118-123.
- LADRA, Lois (2008): *A pesca tradicional nos ríos de Galiza*. Sotelo Blanco Edicións, S. L., Santiago de Compostela.
- LÓPEZ FERREIRO, Antonio (1895): *Fueros Municipales de Santiago y su Tierra*. Ediciones Castilla, S. A. Madrid. Hai ed. facs. de 1975.
- SOEIRO, Teresa (1987/88): “Penafiel. O Tâmega de ontem”. *Penafiel. Boletín Municipal de Cultura*, 3ª Série, nº 4/5, Penafiel, pp. 95-253.
- SOEIRO, Teresa (1998): “A pesca fluvial no Baixo Tâmega e Douro”. In Calo Lourido, F. (Coord.): *Antropoloxía Mariñeira. Actas do Simposio Internacional de Antropoloxía in Memoriam Xosé Filgueira Valverde*. Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela, pp. 231-252.
- VÁZQUEZ MARTÍNEZ, Alfonso (1962): *La lamprea del río Miño*. Ourense. O concello de Arbo, en 2013, fixo unha edición facsimilar cunha boa introdución de Sierra Rodríguez e tradución ao galego.